

Djelomična koherentnost ciljeva mediteranskih politika Europske unije

Albina Osrečki

Europska unija (EU) od svojih je početaka 1990-ih godina provodila mediteransku orijentaciju trima individualnim programima ili zasebnim mediteranskim politikama: Euromediteranskim partnerstvom (*Euro-Mediterranean Partnership*, EMP) 1995. – 2008., Europskom susjedskom politikom (*European Neighborhood Policy*, ENP) od 2004. i Sredozemnom unijom (*Union for the Mediterranean*, UfM) od 2008. godine. EMP¹ i ENP² obuhvaćali su južnomediteranske partnerske države, a UfM³ je proširio partnerski odnos i na mediteranske balkanske države. Od triju europskih mediteranskih politika danas je jedna pasivna (EMP), a njezin je neuspjeh vodio transformaciji u novu politiku Sredozemne unije, koja je nadogradnja na neuspješni EMP i danas egzistira paralelno s ENP-om.

S obzirom na to da ENP "nastavlja ciljeve EMP-a" (Europska komisija 2004: 6), a UfM je "nadogradnja na postojeće elemente EMP-a koji sa svojim ciljevima ostaje osnova budućih euromediteranskih odnosa" (Europska komisija 2008: 4), javlja se potreba za analizom kompatibilnosti (koherentnosti) ciljeva koji čine sadržaj ili bit triju mediteranskih politika EU-a.

Lisabonski ugovor kao okvir za analizu

Ovaj zadatak olakšan je nakon stupanja na snagu *Lisabonskog ugovora* (2009.) kojim su stvoreni preduvjeti da se mediteranske politike EU-a analiziraju u obje svoje komponente koje su dotada, *Ugovorom iz Maastrichta*, egzistirale odvojeno. Naime, *Lisabonski ugovor* uveo je pojam vanjskog djelovanja EU-a (*external action*). Ono prema *shemi 1* predstavlja ukupan

Shema 1. Vanjsko djelovanje EU-a prema *Lisabonskom ugovoru*

EUROPSKA VANJSKA POLITIKA	VANJSKO DJELOVANJE EU-a (2009.)	VANJSKA POLITIKA EU-a
		VANJSKI ODNOSI EU-a
	VANJSKA POLITIKA DRŽAVA ČLANICA EU-a	

Izvor: vlastiti prikaz

odnos EU-a prema nečlanicama, a objedinilo je dotadašnje vanjske odnose Europske unije (*external relations*), kao najstarije područje međunarodnog (uglavnom gospodarskog) djelovanja EZ-a/EU-a (Smith 2013: 213, Louis 2007: 3), i nešto "mlađu" vanjsku politiku (*foreign policy*), formalno nastalu s EU-om, koja se odnosi na koordinaciju vanjskopolitičkih odnosa institucija EU-a s nečlanicama (White 2001: 40–41, Carlsnaes 2004: 2).

Potrebno je naglasiti kako većina definicija vanjske politike u prvi plan stavlja države. Vanjska politika definira se kao granica između unutarnje i vanjske sfere države i rezultat koalicije aktivnih aktera unutar i izvan države (Carlsnaes 2008: 86); strategija ili pristup koji izabiru nacionalne vlade da postignu svoje ciljeve na vanjskom planu (Bindi i Shapiro 2010: 340); strategija ili pristup koji izabiru nacionalne vlade u postizanju ciljeva u svojem suodnosu s drugim vanjskim entitetima (Hudson 2012: 14); akcije vlada usmjerene na vanjsko okruženje u cilju zadržavanja ili promjene toga okruženja (White 2004: 11). Ove definicije danas više nisu dostatne jer vanjsku politiku može imati i nedržavni akter, kao npr. međunarodna vladina organizacija. To zasad potvrđuje jedino primjer EU-a. Vanjska politika EU-a definira se kao sposobnost EU-a da donosi i implementira politike izvan granica koje promoviraju domaće vrijednosti, interesi i politike EU-a (Smith 2002: 8) ili kao koordinacija vanjskopolitičkih odnosa institucija EU-a s vanjskim svijetom (White 2001: 40–41, Carlsnaes 2004: 1). Pri tome nacionalne vanjske politike država članica EU-a nisu oslabjele, nego se odvijaju paralelno s vanjskom politikom EU-a. Međutim, vanjska politika država članica ostala je izvan okvira vanjskog djelovanja EU-a i sastavni je dio (šire) europske vanjske politike (White 2004: 11–31, Carlsnaes i Smith 1994: 92) (v. *shemu 1*).

Proces europske integracije od samog je početka imao težiste na vanjskim odnosima koji su već u *Rimskom ugovoru* (1957.) o osnivanju EEZ-a bili vidljivi u trgovinskoj politici (čl. 110–116) i odnosima s prekomorskim zemljama i teritorijima (čl. 131–136). Na Mediteranu je Europska zajednica postala centar međusobnih odnosa po tzv. principu *hub-and-spoke* (Hänggi 2003: 198), u kojem su južnomediteranske zemlje žbice (*spokes*) na periferiji gravitirale u ekonomskoj politici prema EZ-u koji je predstavljao osovinu, odnosno centar (*hub*) tih odnosa. Dodatno je tijekom 1970-ih došlo do eksternalizacije većeg broja unutarnjih politika EZ-a (Peterson 2012: 211–215) jer su unutarnja integracija i stvaranje zajedničkog tržišta imali implikacija i na vanjsko okruženje, tj. vodili su uređenju bilateralnih i multilateralnih odnosa EZ-a s drugim državama / međunarodnim organizacijama u provođenju svojih dotad unutarnjih politika (Smith 2013: 216).

Među prvim eksternaliziranim unutarnjim politikama EU-a bile su poljoprivredna politika 1960-ih godina (Fouilleux 2013: 323) te ribarska i ekološka politika 1970-ih (Lequesne 2010: 354, Lenschow 2010: 307), dok je među posljednjima eksternalizirana energetska politika (čl. 194. *Lisabonskog ugovora*). Eksternalizacija unutarnjih politika tako je utjecala na promjene u ponašanju EZ-a/EU-a naspram nečlanica (Nicolaïdis i Egan 2001: 454) i postala način na koji je Unija počela globalno širiti svoje stan-

Nekompatibilnost ciljeva (nekoherentnost) između triju europskih mediteranskih politika na obje razine vanjskog djelovanja: na razini vanjske politike i na razini vanjskih odnosa koja uključuje trgovinsku politiku i eksternalizirane unutarnje politike EU-a

darde i pravila ponašanja (Pollio 2010: 2). Bitno je naglasiti da trgovinska politika nije eksternalizirana unutarnja politika EU-a, nego je već s *Rimskim ugovorom* bila predodređena kao Unijina politika za treće zemlje.

Cilj je ovog rada upozoriti na uočenu nekompatibilnost ciljeva (nekoherentnost) između triju europskih mediteranskih politika (EMP, ENP i UfM) na obje razine vanjskog djelovanja: na razini vanjske politike i na razini vanjskih odnosa koja uključuje trgovinsku politiku i eksternalizirane unutarnje politike EU-a.⁴ Pri tome svrha nije potpuno uklanjanje nekompatibilnosti ciljeva europskih mediteranskih politika, nego ublažavanje njihovih negativnih posljedica za EU, vidljivih u konfuziji vlastitih ciljeva naspram istog geografskog prostora. Naime, sa svakim daljnjim razvojem vanjskog djelovanja EU-a moguće je očekivati veći broj eksternaliziranih unutarnjih politika EU-a na kojima je potrebno postići kompatibilnost, pa je buduća zadaća istraživača uočavati ovu pojavu i pronalaziti načine na koje se nekompatibilnost može ublažiti, dok bi potpuno uklanjanje ove pojave bila neostvariva zadaća.

Tablica 1. Sinteza stupnja kompatibilnosti ciljeva europskih mediteranskih politika

Naziv ekster-nalizirane unutarnje politike EU-a	MEDITERANSKE POLITIKE EU-a						
	UfM	Stupanj kompatibilnosti	EMP	Stupanj kompatibilnosti	ENP	Stupanj kompatibilnosti	UfM
<i>Vanjska politika (VP)</i>	Dobrosusjedski odnosi Zajedničke vrijednosti EU-a Usvajanje normi EMP-a <i>Euromediterranski pakt o sigurnosti na Mediteranu (u dugoročnom planu)</i> Usvajanje međunarodnih normi	↔ Visok	Dobrosusjedski odnosi Zajedničke vrijednosti Usvajanje EU i EMP normi <i>Euromediterranski pakt o sigurnosti na Mediteranu (planirani)</i> Usvajanje međunarodnih normi	↔ Nizak	Dobrosusjedski odnosi Interesi EU-a	↔ Nizak	Dobrosusjedski odnosi Zajedničke vrijednosti EU-a Usvajanje normi EMP-a <i>Euromediterranski pakt o sigurnosti na Mediteranu (u dugoročnom planu)</i> Usvajanje međunarodnih normi
Unutarnji poslovi i pravosuđe (JHA)	Terorizam Usvajanje normi EMP-a (CBM, <i>Pravilnik o suzbijanju terorizma, 2005.</i>)	Djelomičan	Terorizam, međunarodni kriminal Usvajanje normi EMP-a (CBM)	Nizak	Ilegalne migracije, prekogranični kriminal	Nizak	Terorizam Usvajanje normi EMP-a (CBM)
<i>Trgovinska</i>	Nema trgovinsku politiku	–	Zajedničko tržište	Nizak	Zona slobodne trgovine	–	Nema trgovinsku politiku
<i>Energetska</i>	Obnovljivi izvori energije	Nizak	Međupovezanost u plinovodu	Nizak	EU kao krajnji korisnik plinovoda	Nizak	Obnovljivi izvori energije
<i>Prometna</i>	Kopneni i vodni promet	Djelomičan	Kopneni, zračni i vodni promet	Djelomičan	Vodni promet	Djelomičan	Kopneni i vodni promet
<i>Ekologija</i>	Depopulacija Mediterana	Djelomičan	Depolucija Mediterana, zaštita izvora pitke vode, suzbijanje dezertifikacije tla	Visok	Depolucija Mediterana, zaštita izvora pitke vode, suzbijanje dezertifikacije tla	Djelomičan	Depolucija Mediterana
<i>Ribarstvo</i>	X		Zaštita riblje vrste	X	X	X	X
<i>Industrija</i>			Modernizacija, kompetitivnost				
<i>Poljoprivreda</i>			Harmonizacija standarda, razvoj ruralnih regija				
<i>Telekomunikacije</i>			Zajednički regulatorni okvir				
<i>Obrazovanje</i>			Istraživački programi, studentska razmjena				

Prekriženi kvadrati upozoravaju na/predstavljaju/znače nepostojanje podataka u analiziranim izvorima.

Siva polja izdvajaju analizirane politike koje nisu eksternalizirane, nego su po svom nastanku bile usmjerene prema nečlanicama EU-a.

Izvori: Europska komisija (1995, 2004); UfM (2008)

Koherentnost kao pojava u procesu europske integracije

Pojam koherentnost u najopćenitijem smislu znači kompatibilnost (Klaić 2004: 702). U kontekstu vanjskog djelovanja EU-a predstavlja sinergiju između njezinih politika (Gaultier 2004: 23); težnju da se koordiniraju različita područja vanjskih odnosa i vanjske politike EU-a u cilju jačanja njihove strateške konvergencije (Gebhard 2011: 109, Tietje 1997: 212); odsutnost efekata politike EU-a suprotnih namjeravanim ciljevima (Hoebink 2004: 185); postizanje razine unutarnje koordinacije između pojedinačnih politika EU-a (Bretherton i Vogler 2006: 32). Sve ove definicije koherentnosti imaju u osnovi usklađenost politika na području vanjskog djelovanja EU-a. *Lisabonski ugovor* u čl. 7. naglasio je da će "Europska unija osigurati koherentnost između svojih politika i aktivnosti", čime je priznao značaj veza između njih i potrebu za efikasnijim usklađivanjem (Koutrakos 2011: 7).

Ujedno je koherentnost fleksibilan koncept koji se može stupnjevat (Cremona 2011: 60), pa govorimo o više ili manje postignutoj koherentnosti politika (Missiroli 2001: 4). Može se pojaviti samo u fazi odlučivanja⁵, u kojoj donositelji odluka

usvajaju onu opciju koja je odraz agregiranih preferencija izabranih nakon percipiranja i interpretiranja događaja (Hermann i Ozkececi-Taner 2011: 430). Glavni akter u fazi odlučivanja ili usvajanja mediteranskih politika EU-a jest Vijeće EU-a u formaciji ministara vanjskih poslova država članica, premda su u procesu uključene i njegove niže birokratske razine (odbori i radne grupe, Politički i sigurnosni odbor te Odbor stalnih predstavnika).

Analiza kompatibilnosti ciljeva europskih mediteranskih politika

U analizi postignutog stupnja kompatibilnosti ciljeva europskih mediteranskih politika korišteni su primarni izvori podataka, i to temeljni dokumenti mediteranskih politika EU-a: *Barcelonska deklaracija* (Europska komisija 1995) kao temeljni dokument o formiranju EMP-a, *Strateški dokument ENP-a* (Europska komisija 2004) i *Pariška deklaracija* (Europska komisija 2008, UfM 2008) kao temeljni dokument o formiranju UfM-a, a metoda istraživanja je analiza njihova sadržaja. Ovi se dokumenti obuhvatom preklapaju samo u vanjskoj i trgovinskoj politici te pet eksternaliziranih unutarnjih politika EU-a

Tablica 2. Postignuti stupanj koherentnosti između europskih mediteranskih politika

Eksternalizirane unutarnje politike EU-a + vanjska i trgovinska	EMP – UfM vremenski nepreklapajuće EMP 1995. – 2008. UfM od 2008.	EMP – ENP 2004. – 2008.	ENP – UfM od 2008.
Vanjska politika	Koherentne	Nekoherentne	Nekoherentne
JHA	Djelomično koherentne	Nekoherentne	Nekoherentne
Trgovinska politika	–	Nekoherentne	–
Energetska politika	Nekoherentne	Nekoherentne	Nekoherentne
Transportna politika	Djelomično koherentne	Djelomično koherentne	Djelomično koherentne
Ekološka politika	Djelomično koherentne	Koherentne	Djelomično koherentne
Obrazovna politika	Koherentne	Koherentne	Koherentne

Izvor: vlastiti prikaz

(unutarnji poslovi i pravosuđe (*justice and home affairs*, JHA), energetska, transportna, ekološka i obrazovna politika), pa je usporedba moguća samo na ovim područjima/politikama. Svrha je pokazati jesu li mediteranske politike EU-a potpuno ili djelomično koherentne, ili pak potpuno nekoherentne u ciljevima na obje razine vanjskog djelovanja: na razini vanjske politike s jedne strane te na razini vanjskih odnosa s druge, koji uključuju trgovinsku politiku i eksternalizirane unutarnje politike EU-a. Rezultati analize sadržani su u *tablici 1*.

Ciljevi u vanjskoj politici nisu sadržajno kompatibilni između EMP-a i ENP-a (osim u dobrosusjedskim odnosima). Naime, potpuno se razlikuju u primatu normi EMP-a odnosno interesa EU-a koji prevladavaju u ENP-u, što vodi prema nekoherentnosti

Proces europske integracije od samog je početka imao težište na vanjskim odnosima

vanjskopolitičkih ciljeva u EMP-u i ENP-u. Istovremeno postoji visoka kompatibilnost između vanjskopolitičkih ciljeva EMP-a i UfM-a, a niska kompatibilnost u vanjskopolitičkim ciljevima ENP-a i UfM-a. U ENP-u prevladavaju interesi EU-a, a u UfM-u su vanjskopolitički ciljevi podudarni onima u EMP-u.

Ciljevi na području JHA-a nisu sadržajno kompatibilni između EMP-a i ENP-a, s obzirom na to da se potpuno razlikuju u primatu suzbijanja terorizma i normi EMP-a (usvajanje mjera za jačanje povjerenja – *confidence building measures*, CBM), dok su u ENP-u na ovom području prioritetne ilegalne migracije. Istovremeno postoji djelomična sadržajna kompatibilnost ciljeva između EMP-a i UfM-a (glede terorizma i usvajanja normi EMP-a), a niska između ENP-a i UfM-a. UfM stavlja težište na terorizam i usvajanje normi EMP-a, a ENP na ilegalne migracije i prekogranični kriminal.

Ciljevi u trgovinskoj politici sadržajno su nekompatibilni između EMP-a i ENP-a (EMP teži zajedničkom euromediterranskom tržištu, a ENP zoni slobodne trgovine na bilateralnoj

osnovi). Istovremeno UfM nema trgovinsku politiku, pa je nemoguća usporedba s ostalim mediteranskim politikama EU-a.

Ciljevi u energetskej politici sadržajno su nekompatibilni između EMP-a i ENP-a. EMP teži plinskoj međupovezanosti s partnerima, a ENP samo plinskoj samodostatnosti EU-a. Istodobno postoji nekompatibilnost između energetskej ciljeva EMP-a i UfM-a jer UfM ima za cilj samo razvoj obnovljivih izvora energije, a ne plinsku međupovezanost s partnerima kao EMP. Energetski ciljevi u ENP-u i UfM-u ponovno su nepodudarni jer se ENP usmjerava na plinsku samodostatnost EU-a, a UfM na razvoj obnovljivih izvora energije na regionalnoj razini.

Ciljevi u prometnoj politici sadržajno su djelomično kompatibilni između EMP-a i ENP-a, pa EMP teži međupovezanosti s partnerima u kopnenom, zračnom i pomorskom prometu, a ENP je zainteresiran samo za pomorsku povezanost (koju je moguće povezati s ciljevima u energetskej politici u kontekstu opskrbe plinom koja je moguća morem). Istodobno postoji djelomična kompatibilnost ciljeva u prometnoj politici između EMP-a i UfM-a jer je UfM usmjeren na projekte u kopnenom i vodnom prometu, ali ne dodatno i u zračnom kao EMP. Djelomična kompatibilnost postoji i između prometnih ciljeva ENP-a i UfM-a jer je za ENP bitan vodni, ali ne i dodatno kopneni promet.

Ciljevi u ekološkoj politici EMP-a i ENP-a sadržajno su potpuno kompatibilni (u zaštiti Sredozemnog mora od onečišćenja, tj. depoluciji, zaštiti izvora pitke vode i suzbijanju dezertifikacije tla). Ekološki ciljevi u EMP-u i UfM-u dijelom su kompatibilni (samo glede depolucije Mediterana), kao što su i ekološki ciljevi ENP-a i UfM-a. (U UfM-u su oni uži, s fokusom samo na projekt depolucije Sredozemnog mora, te ne obuhvaćaju zaštitu izvora pitke vode i suzbijanje dezertifikacije tla kao ENP.)

U obrazovnoj politici sve su tri mediteranske politike sadržajno kompatibilne, s identičnim ciljevima razvoja istraživačkih programa i programa razmjene studenata.

Ovime se potvrdila samo djelomična kompatibilnost (koherentnost) ciljeva između EMP-a, ENP-a i UfM-a u posljednjih desetak godina, tj. od 2004. otkad paralelno egzistiraju dvije

mediteranske politike EU-a. Od analiziranih ciljeva triju mediteranskih politika EU-a kontinuirana nekoherentnost postoji između njihove dvije eksternalizirane politike (JHA-a i energetike) i između vanjske politike (v. *tablicu 2*). U tom smislu potpuna nekoherentnost ciljeva mediteranskih politika postoji na razini vanjske politike, a djelomična na razini vanjskih odnosa.

Potpuna nekoherentnost ciljeva mediteranskih politika postoji na razini vanjske politike, a djelomična na razini vanjskih odnosa

Nekoherentnost je najviše bila izražena od 2004. do 2008. između tadašnjih EMP-a i ENP-a koji se od 2004. počeo implementirati, i to u vanjskoj politici, dvjema eksternaliziranim unutarnjim politikama EU-a (JHA i energetska politika) te trgovinskoj politici. Stanje od 2008. između ENP-a i UfM-a koji se te godine počeo implementirati nije se bitno promijenilo: nekoherentne su ostale vanjska politika i dvije eksternalizirane unutarnje politike (JHA i energetika), dok trgovinska politika nije sastavni dio UfM-a. Naposljetku, kontinuirana kompatibilnost ciljeva europskih mediteranskih politika postoji samo u obrazovanju.

Zaključak

S obzirom na to da je u budućnosti moguće očekivati širenje broja eksternaliziranih unutarnjih politika EU-a, faza odlučivanja upravo treba upozoriti na činjenicu postojanja kontinuirane nekoherentnosti između pojedinih eksternaliziranih unutarnjih politika EU-a (energetska politika) i djelomične koherentnosti (transportna politika) neovisno o promjeni čak triju mediteranskih politika. Dodatno treba upozoriti i na aktualnu djelomičnu koherentnost u ciljevima transportne i ekološke politike između ENP-a i UfM-a, koje se od 2008. godine odvijaju paralelno. Prikazana djelomična nekoherentnost ciljeva koja postoji u kontinuitetu u mediteranskim politikama EU-a slabi njezine generalne međunarodne ambicije. EU sebe vidi kao važan stabilizirajući element unutar svjetskog sustava. Učinak stabilizacije vidljiv je prvo u regijama u neposrednom susjedstvu, a upravo su mediteranske politike EU-a testni slučaj za mjerenje sposobnosti Unije da transformira susjedstvo u zonu prosperiteta i stabilnosti i tako potvrdi svoju sposobnost djelovanja kao aktera u vanjskoj politici.

Bilješke

1 Inicijalnih 27 članica EMP-a odnosilo se na 15 članica EU-a, 12 južnomediteranskih partnerskih zemalja (Maroko, Alžir, Tunis, Egipat, Turska, Malta, Cipar, Jordan, Izrael, Sirija, Libanon i Palestinska samouprava koju je predstavljala Palestinska oslobodilačka organizacija, PLO) i četiri promatrača: dvije države (Mauritanija i Libija) i dvije međunarodne organizacije (Arapska liga i Vijeće za suradnju zemalja Perzijskog

zaljeva, GCC). U trenutku kada je supsumiran u širi UfM (15. srpnja 2008.), EMP se sastojao od 27 članica EU-a, 12 južnomediteranskih partnerskih zemalja (Maroko, Alžir, Mauritanija, Tunis, Egipat, Turska, Sirija, Libanon, Izrael, Jordan, Palestinska samouprava kao nedržavni entitet i Albanija) i dva promatrača (Libija i Arapska liga).

- 2 ENP, koji je EU pokrenuo 2004. godine, obuhvaća 16 partnerskih zemalja, od kojih je 10 mediteranskih: Maroko, Tunis, Egipat, Libanon, Jordan, Izrael, Alžir, Libija, Sirija i Palestinska samouprava kao nedržavni entitet.
- 3 UfM je jedina organizacija koja ima svemediteransko članstvo. Sastoji se od 43 zemlje: svih 28 članica EU-a, 12 južnomediteranskih partnerskih zemalja iz EMP-a, jedne europske partnerske zemlje (Monako) te dvije balkanske (BiH i Crna Gora). Njima je pridružen jedan promatrač (Libija).
- 4 Pažljivo čitanje može voditi konfuziji pojmova (mediteranska politika EU-a, vanjska politika EU-a, eksternalizirane unutarnje politike EU-a). To je samo primjer neusklađenosti institucija EU-a u konceptualizaciji temeljnih pojmova u *Lisabonskom ugovoru* kao trenutno važećem ugovornom okviru EU-a i predmet je zasebne analize povezane s nekonzistentnošću/neusklađenošću koja se može pojaviti između institucija EU-a, a ne između njezinih usvojenih politika.
- 5 Koherentnost se ne može pojaviti u ostale dvije faze vanjskopoličkog procesa: faza iniciranja prethodi odlučivanju, a faza implementiranja slijedi nakon usvajanja odluka. U ove dvije faze, kao što je već spomenuto, može se pojaviti samo neusklađenost između institucija EU-a (tzv. nekonzistentnost) u predlaganju odluka i u njihovu provođenju.

Literatura

- Bindi, F. i Shapiro, J. (2010). EU Foreign Policy: Myth or Reality? U: Bindi, F. (ur.). *The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World*. Washington DC: Brookings Institution Press, str. 339–348.
- Bretherton, C. i Vogler, J. (2006). *The European Union as a Global Actor*. 2. izd. London: Routledge.
- Carlsnaes, W. (2004). Introduction. U: Carlsnaes, W.; Sjusen, H. i White, B. (ur.). *Contemporary European Foreign Policy*. London: SAGE, str. 1–7.
- Carlsnaes, W. (2008). Actors, Structures and Foreign Policy Analysis. U: Smith, S.; Hadfield, A. i Dunne, T. (ur.). *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*. Oxford: Oxford University Press, str. 85–100.
- Carlsnaes, W. i Smith, S. (1994). *European Foreign Policies: The European Community and Changing Perspectives in Europe*. London: SAGE.
- Cremona, M. (2011). Coherence in European Union Foreign Relations Law. U: Koutrakos, P. (ur.). *European Foreign Policy: Legal and Political Perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, str. 55–92.
- Europska komisija (1957). The Treaty of Rome. http://ec.europa.eu/archives/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf (pristupljeno 20. srpnja 2014.).
- Europska komisija (1995). Barcelona Declaration and Euro-Mediterranean Partnership. <http://eur-lex.europa.eu/>

- legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:r15001&from=EN (pristupljeno 2. listopada 2013.)
- Europska komisija (2004). Communication from the Commission: European Neighbourhood Policy – Strategy Paper. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004DC0373&from=EN> pristupljeno 14. listopada 2013.)
- Europska komisija (2008). Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Barcelona Process: Union for the Mediterranean. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:rx0001&from=EN> (pristupljeno 14. listopada 2013.)
- Europska komisija (2009). Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=HR> (pristupljeno 20. srpnja 2014.)
- Fouilleux, E. (2013). The Common Agricultural Policy. U: Cini, M. i Pérez-Solórzano Borrágán, N. (ur.). *European Union Politics*. 4. izd. Oxford: Oxford University Press, str. 309–323.
- Gaultier, P. (2004). Horizontal Coherence and the External Competences of the European Union. *European Law Journal*. 10 (1): 23–41.
- Gebhard, C. (2011). Coherence. U: Hill, C. i Smith, M. (ur.). *International Relations and the European Union*. 2. izd. Oxford: Oxford University Press, str. 101–127.
- Hänggi, H. (2003). Regionalism through Interregionalism: East Asia and ASEM. U: Fu-Kuo, L. i Régnier, P. (ur.). *Regionalism in East Asia: Paradigm Shifting?* London: Routledge, str. 197–219.
- Hermann, G. M. i Ozkececi-Taner, B. (2011). The Experiment and Foreign Policy Decision Making. U: Fruckkman, N. J.; Green, P. D.; Kuklinski, H. J. i Lupia, A. (ur.). *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 430–442.
- Hoebink, P. (2004). Evaluating Maastricht's Triple C: The 'C' of Coherence. U: Hoebink, P. (ur.). *The Treaty of Maastricht and Europe's Development Cooperation*. Bruxelles: Studies in European Development Cooperation, str. 183–218.
- Hudson, M. V. (2012). The History and Evolution of Foreign Policy Analysis. U: Smith, S.; Hadfield, A. i Dunne, T. (ur.). *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*. Oxford: Oxford University Press, str. 13–34.
- Klaić, B. (2004). *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Koutrakos, P. (2011). Introduction. U: Koutrakos, P. (ur.). *European Foreign Policy: Legal and Political Perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar, str. 1–14.
- Lenschow, A. (2010). Environmental Policy. U: Wallace, H.; Pollack, A. M. i Young, R. A. (ur.). *Policy-making in the European Union*. 6. izd. Oxford: Oxford University Press, str. 307–330.
- Lequesne, C. (2010). Fisheries Policy. U: Wallace, H., Pollack, A. M. i Young, R. A. (ur.). *Policy-making in the European Union*. 6. izd. Oxford: Oxford University Press, str. 353–376.
- Louis, J. V. (2007). The European Union: from External Relations to Foreign Policy. *EU Diplomacy Papers*. 2. https://www.co-leurope.eu/system/files_force/research-paper/edp_2-2007_louis.pdf?download=1 (pristupljeno 29. srpnja 2015.)
- Missiroli, A. (2001). Introduction. U: Missiroli, A.; Dwan, R.; Economides, S.; Pastore, F. i Tonra, B. (ur.). *Coherence for Security Policy: Debates, Cases, Assessments*. <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/occ027.pdf> (pristupljeno 27. srpnja 2015.)
- Nicolaïdis, K. i Egan, M. (2001). Transnational Market Governance and Regional Policy Externality: Why Recognise Foreign Standards? *Journal of European Public Policy*. 8 (3): 454–473.
- Peterson, J. (2012). The EU as a Global Actor. U: Bomberg, E.; Peterson, J. i Corbett, R. (ur.). *The European Union: How Does it Work?* Oxford: Oxford University Press, str. 203–223.
- Pollio, E. (2010). "Fortress Europe" or "Building Block for Multilateralism"? The Single European Market External Dimension and the Challenge of Consistency. *Sant'Anna Legal Studies Research Papers*. 2. http://www.stals.sssup.it/files/stals_Pollio_022010.pdf (pristupljeno 22. srpnja 2015.)
- Smith, H. (2002). *European Union Foreign Policy: What It is and What It Does*. London: Pluto Press.
- Smith, M. (2013). European Union External Relations. U: Cini, M. i Pérez-Solórzano Borrágán, N. (ur.). *European Union Politics*. 4. izd. Oxford: Oxford University Press, str. 213–225.
- Tietje, C. (1997). The Concept of Coherence in the Treaty on European Union and the Common Foreign and Security Policy. *European Foreign Affairs Review*. 2 (2): 211–233.
- UfM (Sredozemna unija) (2008). Joint Declaration of the Paris Summit for the Mediterranean. http://ufmsecretariat.org/wp-content/uploads/2012/09/ufm_paris_declaration1.pdf (pristupljeno 12. svibnja 2012.)
- White, B. (2001). *Understanding European Foreign Policy*. Basingstoke i New York: Palgrave Macmillan.
- White, B. (2004). Foreign Policy Analysis and the New Europe. U: Carlsnaes, W.; Sjursen, H. i White, B. (ur.). *Contemporary European Foreign Policy*. London: SAGE, str. 11–31. ■